

MAGDALENA JAŚKIEWICZ

WIELKOMIEJSKIE PRZESTRZENIE PUBLICZNE

Wielkomiejskie przestrzenie publiczne ogniskują co najmniej trzy kategorie problemów: przestrzenne w skali planistycznej, urbanistycznej i architektonicznej oraz społeczne i ekonomiczne. Są to bowiem miejsca, które istnieją i żyją tylko dzięki aktywnemu współistnieniu fizycznej przestrzeni zbudowanej z obiektów architektury i układów przestrzennych oraz ludzi, którzy tu właśnie chcą przebywać i spotykać się. To przestrzenie, które rządzą się też odrębnymi regułami ekonomicznymi, gdzie o sukcesie decyduje fakt, że to jest to a nie inne miejsce.

Będący przedmiotem tego opracowania wątek problemów przestrzennych związanych z przestrzenią publiczną inspirowany jest projektem *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Krakowa*.

Podejmując problem przestrzeni publicznej powinniśmy zastanowić się nad tym:

- Czym jest przestrzeń publiczna we współczesnym mieście?
- Jaką odgrywa rolę w funkcjonowaniu jego struktury przestrzennej?
- Czym się różnią między sobą przestrzenie publiczne, a co jest ich wspólną cechą?
- Co z wynika z różnic między tymi przestrzeniami dla warsztatu planistycznego?
- Jak chronić i kształtować przestrzeń publiczną?

To pytania, które towarzyszyły naszej pracy nad studium. Odpowiedzi nie są jednoznaczne i nie mogą być uniwersalne, są bowiem bardzo uzależnione od specyfiki miasta i jego niepowtarzalności. Można jednak na ich podstawie poszukiwać wspólnych cech i właściwych reguł gospodarowania. Przede wszystkim w dobie gospodarki rynkowej, która wyzwoliła nowe, nieznane lub zapomniane zachowania

w przestrzeni od nowa trzeba stawiać granice i określać relacje między tym co publiczne a co prywatne. Należy od nowa ustalać odrębne i jasne reguły gry o prywatną i publiczną przestrzeń miasta.

Miejska przestrzeń otwarta i dostępna dla obywateli ma swoją historię, tak długą jak historia rozwoju miast i sztuki ich budowania. Wynika z potrzeby kontaktów społecznych mieszkańców i ich przynależności do społeczności. Różnie pojmowana i kształtowana na przestrzeni dziejów była, mniej lub bardziej, otwarta i dostępna dla bycia i spotykania się we wspólnocie. Zawsze stanowiła wyraźne odzwierciedlenie kultury właściwej dla epoki i konkretnej społeczności. Zawsze też była ważnym elementem układu przestrzennego miasta.

Już w starożytnym Egipcie i w miastach Bliskiego Wschodu pojawiły się załazki przestrzeni, które dziś określilibyśmy jako publiczne. Pojawiły się mimo że ograniczenie życia publicznego i działalności politycznej nie sprzyjało ich powstawaniu i celowemu kształtowaniu.

Kultura grecka wykształciła formę miasta otwartego, w którym wyraźnie można odczytać sieć ulic i placów tworzących spójną kompozycję przestrzenną i funkcjonalny podział miasta na część świętą (siedzibę bogów), publiczną (obszar społeczny i usługowy) i prywatną (mieszkanie). Klasycznym przykładem przestrzeni publicznej była wówczas grecka agora pełniąca funkcję centrum życia politycznego miasta, gdzie wolni obywatele zajmowali się polityką (nie handlem!). Z biegiem czasu agora przekształciła się w teren koncentracji handlu i rzemiosła.

Urbanistyka rzymska, przejmując od Greków geometryczną formę miasta, wykształciła układy przestrzenne z wyodrębnionymi, otwartymi przestrzeniami ulic i placów, których wnętrza były w świadomy i przemysłany sposób formowane za pomocą obiektów reprezentacyjnych, kolumnad i galerii. Rzymskie fora były początkowo tylko reprezentacyjnymi placami władz miejskich, a nie miejscem zebrań obywateli. Z czasem jednak uległy specjalizacji funkcjonalnej i część z nich stała się miejscami koncentracji handlu i różnorodnej działalności gospodarczej, skupiając życie codzienne mieszkańców miasta.

W epoce średniowiecza główną przestrzenią publiczną był plac rynkowy i główna ulica handlowa. W czasach renesansu, baroku i klasy-

cyzmu w rozwijających się miastach powstawały reprezentacyjne place i śmiałe założenia urbanistyczne. Ich podstawą była kompozycja ogólnodostępnych przestrzeni ulic, placów, skwerów i bulwarów, stanowiących główne elementy kompozycji i krajobrazu miasta.

Przełom XIX i XX w. przyniósł gwałtowne zmiany polityczne, społeczne i gospodarcze, które znalazły swój wyraz w kształtowaniu i rozwoju przestrzennym miast, ale przyjęte wówczas definicje przestrzeni publicznej nawiązywały jeszcze do tradycji greckiej.

Okres modernizmu to czas, w którym o kształtowaniu struktury miejskiej decydowali bardziej ludzie przemysłu niż architektki. Miasta dotknęła niespotykana dotąd i niekontrolowana skala chaotycznego rozwoju, którego główną siłą napędową stał się rozwój przemysłu i związany z nim kapitał. Zaburzona została ciągłość przestrzenna struktur miejskich, zatracono ludzką skalę miasta, zgubiono tożsamość miejsc, a ulice i place stały się korytarzami komunikacyjnymi.

W okresie haussmannizacji przestrzeni publiczną i prywatną rozdzielono sztywną granicą, co wynikało z nowych zasad funkcjonalnych i rachunku ekonomicznego. Spowodowało to zanik dotychczasowego naturalnego przenikania się tych dwóch sfer i poważnie zaburzyło harmonię funkcjonowania organizmów miejskich.

Struktury przestrzenne wielu miast – rozwijające się i utrwalone w wielowiekowych procesach rozwoju – szczególnie w okresie modernizmu, przeszły etapy gwałtownych przemian i wzrostu, których skutki do dziś nie zostały okiełznane i stwarzają problemy w funkcjonowaniu tych miast. Dzisiejsza dynamika, skala i rodzaj zjawisk zachodzących w warunkach wolnego rynku powoduje zagrożenie pogłębiania się dotychczasowych, a także pojawiania się nowych problemów strukturalnych. Może jednak – przy spełnieniu określonych warunków – stać się szansą wykorzystania potencjału inwestycyjnego dla racjonalizacji rozwoju miast.

Przykładem takiego miasta jest niewątpliwie Kraków.

W trakcie prac nad studium nie budowaliśmy teorii przestrzeni publicznych ani zasad metodycznych dotyczących ich kształtowania. Oparliśmy się na znajomości specyfiki i problemów miasta i na tej podstawie zaproponowaliśmy sposób kształtowania systemu miejskich przestrzeni publicznych.

Założyliśmy, że **przestrzenie publiczne** będą kanwą miejskiej struktury przestrzennej, stanowiąc ważny element jej krystalizacji i powiązań funkcjonalnych, oraz że będą ogniskować życie miasta i dzielnic nie tylko w sensie przestrzennym, ale i społecznym.

Uznaliśmy, że **przestrzenie publiczne** są (i powinny być) ważnym elementem utrwalania i kształtowania tożsamości Krakowa w skali miejskiej i dzielnicowej.

Ma to swoje szczególne uzasadnienie w kontekście idei „miasta małych miast”, która – zgodnie z zapisami Nowej Karty Ateńskiej – jest myślą przewodnią kolejnego już dokumentu planistycznego dla miasta¹.

Dla potrzeb studium zdefiniowaliśmy przestrzeń publiczną jako „...powszechnie dostępne miejsce, które dzięki swojej atrakcyjności i roli, jaką odgrywa w funkcjonowaniu miasta jest najczęściej odwiedzane przez mieszkańców Krakowa i przyjezdnych. Sprzyja ono kontaktom międzyludzkim i może przyczyniać się do podkreślania tożsamości Krakowa”.

Ograniczyliśmy zatem zbiór do tej przestrzeni, w której ludzie przebywają **bardziej dlatego, że chcą niż dlatego, że muszą**, wyłączając z niego przestrzenie z natury rzeczy publiczne (np. wszystkie ulice).

Analizując funkcjonowanie układu przestrzennego miasta oraz możliwości przekształceń i modernizacji jego struktury, zadaliśmy sobie pytanie, jaka jest rola przestrzeni publicznych w budowie i funkcjonowaniu struktury miasta. Od czego zależy? Pytania te nasuwały się ze względu na bardzo duże zróżnicowanie i niepowtarzalność miejsc, które w Krakowie pełnią funkcje przestrzeni publicznych. Są wśród nich duże założenia urbanistyczne i małe place wśród zabudowy; są miejsca kultu, gromadzące rzesze pielgrzymów i tereny masowego handlu, uzupełnione bogatym programem usług komercyjnych... Przeprowadzona analiza doprowadziła do wniosku, że rola, jaką w mieście pełni przestrzeń publiczna, wynika z jej:

- charakteru i specyfiki,
- rangi i zasięgu oddziaływania.

¹ Obowiązujący plan zagospodarowania przestrzennego miasta uchwalony w 1994 r. oparty jest na idei „miasta małych miast”.

Charakter przestrzeni publicznych

Symboliczny	Funkcjonalny	Konsumpcyjny
• miejsce szczególne, magiczne • ma swój nastrój i klimat • towarzyszy mu tradycja i obyczaj a często również bogactwo dziedzictwa kultury wkomponowane w krajobraz miasta	• dogodność powiązań funkcjonalno-przestrzennych • nieograniczona dostępność • wielofunkcyjność	• wysoka jakość użytkowa • organizacja przestrzeni podporządkowana konsumpcji • kontrola i sterowanie zachowań użytkowników

Powyższe zestawienie należy traktować umownie, w rzeczywistości bowiem przestrzenie publiczne rzadko mają jednorodny charakter. Chodzi jednak o wyraźne wyróżnienie ich specyfiki: mamy miejsca, które swój niepowtarzalny charakter zawdzięczają bogactwu historycznemu, związaniu z tradycją i trwałemu wpisaniu się w krajobraz miejski; mamy też takie, które zostały ukształtowane głównie w celu łatwego zaspokajania i tworzenia coraz to nowych potrzeb konsumpcyjnych. Jeśli te pierwsze tworzone były przez pokolenia, zmieniały się i utrzymywały w wyniku długotrwałych procesów, to te drugie powstają z niezwykłą dynamiką, jakby nie licząc się z miastem jako harmonijnie funkcjonującą całością. Głównym motywem ich powstawania są spodziewane zyski.

W Krakowie symboliczne przestrzenie to oczywiście Rynek, Wawel i całe historyczne Śródmieście, miejsca kultu i centra dawnych wsi, włączonych w strukturę miasta, to również otwarte tereny wzdłuż Wisły, Kopiec Kościuszki, Las Wolski i wiele innych miejsc na stałe związanych z historią miasta i jego mieszkańców.

Powstające natomiast w ostatnich latach zespoły hipermarketów stworzyły nowy rodzaj komercyjnej przestrzeni publicznej, łatwo dostępnej, organizowanej w taki sposób, aby jej użytkowanie polegało na wydawaniu pieniędzy. Są one niewątpliwie odpowiedzią na potrzeby społeczeństwa, a jednocześnie bardzo wyraźnie kształtują nie tylko określony sposób spędzania wolnego czasu, ale także percepcję przestrzeni.

Ranga przestrzeni publicznych

Przestrzenie

metropolitalne	miejskie	lokalne
• są symbolem tradycji, historii i kultury miasta • tworzą jego wizerunek • określają znaczenie miasta w skali regionalnej, krajowej, a także europejskiej	• decydują o specyfice, klimacie i niepowtarzalności miasta – kształtują jego tożsamość • są miejscem tradycyjnych zwyczajów i imprez miejskich • są ważnymi elementami budującymi strukturę miasta	• stanowią o kolorystyce i charakterze poszczególnych dzielnic i zespołów • są tłem dla lokalnych obyczajów, imprez, obrzędów, ogniskują lokalne życie mieszkańców • cechują się drobną (często trudno zauważalną w mieście) skalą

Przestrzenie metropolitalne

Istniejące w Krakowie metropolitalne przestrzenie publiczne mają w większości charakter zabytkowy, są łatwo identyfikowane i mają znaczenie symboliczne. Zasięg ich oddziaływania jest znacznie szerszy niż krakowska metropolia. Dowodem na to jest m.in. wpis najstarszej części miasta na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO i nominowanie Krakowa do rangi jednej ze Stolic Europejskiej Kultury roku 2000. Kraków jest przykładem miasta, w którym centrum administracyjno-usługowe mieści się w historycznym Śródmieściu. Jest to przestrzeń określana przez mieszkańców jako „serce miasta”, miejsce pełne uroku i swoistego magnetyzmu. To tu ważne wydarzenia gromadzą mieszkańców, tu tętni życie miasta przez cały rok niemal dwadzieścia cztery godziny na dobę. Najstarsza część w obrębie Plantów wraz z Wawelem, bulwarami wiślanymi oraz dzielnicą Kazimierz jest niewątpliwie przestrzenią publiczną o utrwalonej randze i prestiżu. Tę przestrzeń znają i kojarzą wszyscy, którzy choć raz zetknęli się z Krakowem.

Metropolitalne znaczenie ma również publiczna przestrzeń związana z sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Łagiewnikach, a także przestrzeń Uniwersytetu Jagiellońskiego.

W przyszłości metropolitalną rangę będzie mieć:

- Krakowskie Centrum Komunikacyjne określane czasem jako „nowe miasto” – usytuowany niepokojąco blisko historycznego centrum miasta duży kompleks usługowy realizowany w powiązaniu z głównym węzłem komunikacyjnym. Obok nowoczesnego dworca i otaczającej go infrastruktury znajdzie się tam zorganizowana przestrzeń hoteli, biur i zespołów handlowych.
- Główna oś integrująca wschodnią część miasta z jego centrum – oś Jana Pawła II. Biegnie ona wzdłuż istniejącego ciągu komunikacyjnego i powinna być kształtowana jako ulica o wielkomiejskim charakterze.

Przestrzenie miejskie

Tworzą sieć istniejących i projektowanych ciągów i punktów kryształizujących strukturę miasta i uczyniają jego układ przestrzenny. Są (lub powinny stać się w przyszłości) głównymi powiązaniem funkcjonalnymi, zapewniającymi wewnętrzną spójność strukturalną. Wyodrębniona w studium sieć przestrzeni publicznych to:

- **Ciągi aktywności publicznej** ukształtowane wzdłuż ważnych ulic, będących nie tylko ciągami komunikacyjnymi, ale również (a może przede wszystkim) ciągami koncentracji usług różnego rodzaju, przestrzeniami charakteryzującymi się własną specyfiką i wyrazem, chętnie wykorzystywanymi przez mieszkańców miasta. Tworzą wielofunkcyjne wnętrza urbanistyczne o wielkomiejskim charakterze.
- **Obszary aktywności publicznej** mają charakter zbliżony do ciągów aktywności publicznej. Różnice polegają na tym, że w odróżnieniu od ciągów obszary zajmują zwarte tereny o zdefiniowanych granicach i często dość dużych powierzchniach. Funkcjonalnie są mniej zróżnicowane i charakteryzują się zdecydowanie mniej rozdrobioną strukturą wewnętrzną. Koncentrują życie publiczne przez lokalizację różnorodnych funkcji (nauki, kultury, handlu i usług) w zorganizowanej przestrzeni.
- **Główne wjazdy do miasta**, gdzie przez lokalizowanie atrakcyjnego programu usługowego funkcjonalnie powiązanego z głównym układem komunikacji miejskiej i tranzytowej kształtują się tzw. ośrodki recepcyjne. Większość z nich ma charakter usługowy z prze-

wagę handlu masowego, są jednak wśród nich również takie, które mają charakter krajobrazowy. Otwierają dalekie panoramy i widoki na położone w dolinie miasto, dlatego nie mogą ulec tym samym procesom przekształceń co pozostałe. Zachowanie ich najważniejszych atrybutów oznacza ochronę krajobrazu otwartego, co przy dużym i oczywistym nacisku inwestycyjnym na tych terenach będzie wymagać determinacji i konsekwencji w planowaniu przestrzeni.

Publiczne przestrzenie miejskie tworzą także:

- Tereny o dominującym programie nauki i kultury, będącymi głównymi funkcjami miasta.
- Wyodrębnione obszary strategiczne, będące miejscami istniejącej lub potencjalnej aktywizacji gospodarczej.
- Klasztor w Mogile.
- System terenów otwartych, którego struktura oparta jest na sieci parków rzecznych i głównym kompleksie terenów zielonych w zachodniej części miasta.

Przestrzenie lokalne

- **Dzielnicowe przestrzenie publiczne** to przede wszystkim wielofunkcyjne, charakteryzujące się drobną strukturą centra usługowe i administracyjne poszczególnych dzielnic, koncentrujące życie lokalnych społeczności. Polityka przestrzenna miasta skierowana na realizację koncepcji „miasta małych miast” będzie sprzyjać umacnianiu znaczenia dzielnic i kształtowaniu ich tożsamości. Regulacje przestrzenne będą oczywiście niewystarczającym instrumentem. Powinny im towarzyszyć programy działań odniesione do skali lokalnej, wspierające odrębność, niepowtarzalność, klimat i tradycje historycznie ukształtowanych dzielnic i ich społeczności.
- **Inne drobne przestrzenie lokalne** są bardziej zróżnicowane pod względem funkcji i charakteru, a także trudniejsze do zidentyfikowania na poziomie polityki przestrzennej całego miasta. Tworzą je:
 - tradycyjne miejsca i ciągi mocno utrwalone w świadomości i życiu mieszkańców,
 - nowo kształtowane małe centra życia osiedli i zespołów zabudowy,

- relikty historii i tradycji istniejące tylko dzięki trosce lokalnych mieszkańców.

W czasie opiniowania projektu studium okazało się, jak dużą wagę do tych właśnie miejsc przywiązują mieszkańcy i ich przedstawiciele w radach dzielnic. Tak naprawdę to te przestrzenie były przedmiotem szczególnej troski o ich zachowanie i ochronę. Okazały się niezwykle ważne dla utrwalania tożsamości lokalnej, stanowią bowiem jej materialny element i tło dla żywej tradycji i kultury związanej nie tylko z przeszłością, ale i z teraźniejszością. Przede wszystkim jednak są głęboko zakorzenione w świadomości mieszkańców jako miejsca ważne, choć często niedoceniane i niezauważane.

Różnorodność przestrzeni publicznych skłania do poszukiwania odrębnych, właściwych dla ich roli, rangi i charakteru kierunków zagospodarowania. Niezależnie od tej odrębności każda przestrzeń wymaga:

- zidentyfikowania i określenia roli jaką odgrywa w strukturze miasta,
- określenia zasad jej kształtowania.

Identyfikacja to przede wszystkim wyodrębnienie takich miejsc w strukturze miasta, które odgrywają w niej ważną rolę, a sposób ich zagospodarowania nie jest obojętny. Wymaga znajomości miasta i „wsluchania się” w jego życie. Dotyczy to przede wszystkim przestrzeni o znaczeniu lokalnym, bo te, które mają znaczenie metropolitalne lub ogólnomiejskie, są na ogół łatwe do zidentyfikowania. Trudność polega na wskazaniu tych miejsc, które ze względu na swą wielkość są trudno rozpoznawalne przy sporządzaniu dokumentu dla całego miasta, ale ich znaczenie – oprócz kształtowania tożsamości lokalnej – polega na tym, że wraz z przestrzeniami publicznymi o randze metropolitalnej i miejskiej mogą tworzyć cały system krystalizujący strukturę miasta.

Podstawową zasadą kształtowania przestrzeni publicznych powinna być dbałość o ich dobrą jakość i spójność ze strukturą miasta.

Tworzenie jakości będzie oznaczać:

- ochronę i utrwalenie już istniejących materialnych i niematerialnych wartości oraz ich ostrożne wzbogacanie (ostrożne, czyli takie, które pozwoli zachować specyfikę i charakter miejsca),
- kreowanie nowych wartości tam, gdzie istnieją już ich załączki lub gdzie korzystne warunki tworzą szanse na ich powstanie w przyszłości.

Spójność ze strukturą miasta to przede wszystkim funkcjonalizm układu przestrzennego dogodnie powiązanego z otoczeniem za pomocą systemu komunikacji. W zależności od rangi i charakteru przestrzeni powiązania te to: albo tranzytowe arterie, albo miejskie ulice z komunikacją zbiorową i możliwością parkowania, albo atrakcyjne, wygodne dojścia piesze.

Wyrazem spójności ze strukturą miasta będą również powiązania widokowe i krajobrazowe, ale ten problem wymagałby omówienia w odrębnym opracowaniu.

Bez wątpienia przestrzenie publiczne należy traktować jako miejsca szczególne i uprzywilejowane w mieście, a co za tym idzie jako miejsca, w których nieprzypadkowe i niekontrolowane działania są wykluczone. **Potrzebne jest zatem mądre i skuteczne prawo miejscowe. Takie, które nie tylko stwarza niezbędne granice, ale też inspiruje, a nawet nakazuje kompozycję przestrzeni. Prawo, które wypełni lukę między planowaniem a architekturą i przywróci do życia urbanistykę jako sztukę budowy miast.**

To jednak nie wystarczy. W specyfice przestrzeni publicznych leży bowiem to, że ich sukces zależy od czegoś ulotnego, czego nie da się zaprojektować. Czegoś, co pojawia się między racjonalną urbanistyką, dobrą architekturą a człowiekiem. To uroda i klimat tych miejsc, ich koloryt i niepowtarzalna atmosfera, czyli po prostu duch miejsca – *genius loci*. Nie ma recepty na jego zaistnienie.

Wyrażę pogląd, że **kształtowaniu przestrzeni publicznych w naszych miastach musi towarzyszyć wrażliwość i zdolność odczuwania kultury w jej wymiarze historycznym – jako dziedzictwa i w wymiarze współczesnym – jako tworzenie nowej, własnej tożsamości na miarę wysokich wartości i aspiracji.** Dotyczy to wszystkich rodzajów przestrzeni o charakterze publicznym, bez względu na ich wielkość i specyfikę. Tylko w ten sposób mamy szansę zachowania, kontynuowania i tworzenia trwałego piękna i harmonii przestrzeni miejskiej.